

“MEDENİYET” ve “MEDENİYETLER”

Prof. Dr. Selahaddin HALİLOV*

Özet: Bu makalede çeşitli “Medeniyet” anlayışlarındaki tek taraflı yaklaşımı eleştiriyor ve yerine medeniyetleri, medeniyetin tekliğini ihlal etmeden kavramamızı sağlayacak yeni bir yaklaşım öneriyoruz. Günümüzde uluslararası iletişim sayesinde dünyanın bütünleşmesi ve tüm diğer medeniyetlerin önde giden tek bir medeniyetin etkisine maruz kalması sonucunda, ortak bir medeniyet değil, lider medeniyeti taklit eden karmaşık medeniyetler toplamından bahsedebiliyoruz.

Tarihin farklı dönemlerinde çeşitli bölgelerde ortaya çıkıp sonrasında kesintiye uğramış toplumsal gelişim süreçleri hiç de Toynbee'nin önerdiği gibi “farklı medeniyetler” olmayıp, aynı bir sürecin çeşitli siyasi-coğrafi bölgelerde geride kalmış durumlarıdır. İddiamız odur ki bu yarım kalmış süreçler bir prototipin zamanca geride kalmış serileri gibi açıklanmalıdır. Çünkü, yarım kalmış medeniyetler yollarına özgürce devam edebilmiş olsalardı sonunda aynı bir aşamaya ulaşacaklardı. Daha doğrusu, ulaşabilmeseler de yönleri aynıdır. Bu yüzden de, doğru ve yerinde olan, günümüzde farklı medeniyetlerden değil de ortak çabalarla kurulmuş tek bir medeniyetten ve farklı bölgelerde onu izleyen prototip enkarnasyonlardan bahsetmektir.

Anahtar kelimeler: Medeniyet, “yarım medeniyetler”, terakki, Doğu ve Batı, kültür.

“CIVILIZATION” and “CIVILIZATIONS”

Abstract: In this article, we are criticizing the one-sided approach that various conceptions of “Civilization” promote and we are presenting, in its place, a new approach that will allow us to understand civilizations without compromising the unity of civilization. Today, due to the integration of the world through international communication and to the consequent subjection of all civilizations to the influence of the leading one, we can talk only of a syncretic sum of civilizations, not of one common civilization.

We call “half civilizations” those social development processes that arose in different periods of history in various regions of the world but that then were interrupted. We claim that these interrupted processes should be explained as those parts of a certain whole that remained temporally behind and not as independent isolated events. For, we believe, if those half-civilizations could have continued in their path freely they would eventually have reached the very same final state. Accordingly, to talk of a single civilization shaped through common effort and of half-civilizations that follow it, instead of different individual civilizations, would be more right and more fitting today.

Keywords: Civilization, “half civilizations”, progress, East and West, culture.

* *Azerbaycan Üniversitesi*

Tek medeniyet bir prototiptir. Çeşitli bölgelerden ve aslında çeşitli kültürel temellerden hareket eden yaratıcı toplumsal süreçlerin dikey projeksiyonu aynıdır. İnsan aklının yaratıkları, nihayetinde aynı sonuçlara götürmektedir.

Münferit olarak bölgesel medeniyetlerin kendi sınırları içinde, bağımsız olaylar olarak incelenmesi sadece tarihsel açıdan önem arz eder. O dönemde toplumsal süreçlerin hepsi bilinçli ve belli bir amaca yönelik olarak gerçekleşmekteydi. Çoğunlukla söz konusu olaylar adeta tarihin genel objektif yasalarıyla uyumlu ve bireylerden bağımsız bir şekilde gerçekleşmekteydi. Fakat söz konusu süreçlere bin yıllar sonra baktığımızda onların belli bir amaca yönelik olduğu ortaya çıkmaktadır. Geçilen her aşamayı bütün bir sürecin parçaları ve basamakları olarak değerlendireceksek, o zaman önce şu andaki gelişim düzeyinden bakarak sürecin genel manzarasını ortaya konması gerekir. Yalnız o zaman her bir parçanın amacı, fonksiyonu ve rolü daha net bir şekilde tahayyül edilebilir. Bu bağlamda Marks şöyle diyor: "...Alt türde bulunan canlılarda daha üst türlere özgü bulunan belirtilerin ortaya çıkarılması sadece söz konusu üst örnek belli olduktan sonra anlaşılabilir"¹. (Bu nedenle de o, insanın anatomisini de maymunun anatomisi için anahtar olarak görmekteydi.)

Medeniyetlerin de tarihi incelendiğinde, iki farklı yöntemden yola çıkılabilir. Birincisi belli bir tarihî gerçekliği ve olayları söz konusu olayların çerçevesi dışına çıkmadan analiz etmek, ikincisi de söz konusu olayları çağdaş dönemde, bizim için malum olan tarihsel gelişim sürecinin yüksek mertebesinde bakarak ele almaktır. Bize göre, ikinci durumda daha çok şey aydınlanmakta ve o dönemde sadece embriyon, filiz, "alın yazısı" halinde bulunan ve henüz olgu haline gelemeyen, gerçekleşmeyen belirtiler, eğilimler yalnız daha yüksek medeniyetlerin tecrübesinden yola çıkıldığında, geriye doğru ekstrapolasyon yapılması sayesinde açık şekilde görünmektedir.

Olaylar birbirinden farklı, fakat idea aynıdır. Olayların birbirinden farklı olması aynı ideanın birbirinden farklı derecelerde açılımının ve gerçekleşmesinin onun olgusal görüntüsünde farklılıklara yol açmasından dolayıdır. A. Schopenhauer "Tarihe hangi yönden bakarsan bak, o aslında aynı şeyin farklı biçimlerini sergiler"² diyordu. Asıl yapılması gereken şey de, söz konusu değişmezi, mahiyeti, ideayı ortaya çıkarmaktır. *Çeşitli medeniyetler* görüntüsü de bu açıdan ele alınabilir.

Schopenhauer'in de belirttiği üzere "çeşitli ülkelerin tarihinin farklı kısımları mahiyet itibarıyla sadece zamana ve adlara göre birbirinden farklılıklar arz eder; gerçek temel içerik her yerde aynıdır"³. Bu bağlamda E. Reinart'ın tespit-

¹ Marks K. *Vvedenie* (Из экономических рукописей 1857-1858) // K. Marks i F. Engels. Soçineniya, cilt. 12., s. 731. (Rus dilinde).

² Schopenhauer, Arthur; *The World as Will and Representation*, trans. E.F.J. Payne, Vol. 2, Dover, 1966, p.442

³ ibid, p. 442

leri de dikkat çekmektedir: “Son araştırmalar Çin ile Avrupa’nın 1700 yılında birbirinden çok az farklılıklara sahip olduğunu göstermektedir; Avrupa’nın ve Batı’nın dünyanın geriye kalan kısmıyla ilgili düşünceleri artık uzun süredir diğer halklara ve kültürlerle karşı avrupa merkezci yaklaşımla dumanlanmıştır”⁴.

Bu anlamda tarihsel süreç daha karmaşık olana değil, daha mükemmel olana doğru bir harekettir. Aslında söz konusu olan ideanın daha bütün ve mükemmel tecessümüdür. K. Popper de bu konuda benzer düşünceleri dile getirmektedir: “Tarih, özellikle de ideaların tarihi, bize tarihi anlayabilmek için ideaları ve onların objektif mantıksal (veya diyalektik) ilişkisini anlamamanın zorunlu olduğunu göstermektedir”⁵. Aslında çeşitli bölgelerde gerçekleşen tarihsel süreçler çeşitli zamanlarda ideaya, diğer bir ifade ile sürecin mükemmel modeline, bütünlüyle yaklaşmakta ve belli bir dönemden sonra ondan uzaklaşma yaşanmaktadır. Soruyu “mekânın hangi noktasında ve zamanın hangi anında ideaya en fazla yaklaşma gerçekleşmiştir” şeklinde sorarsak, o zaman tarihle felsefe arasında bir köprü kurmamız belki mümkün olabilir. Aksi takdirde sadece tarihsel gerçeklere, olayların tarihsel tasvirine dayanarak, olaylardan hareket ederek mahiyeti görebilmek, ideayı “yakalamak” çok zor olur. Dolayısıyla önce felsefi model şekillenmeli, insanın, beşeriyetin hareket ettirici güçleri, hedefi, amacı ve bu amaca götüren en uygun yollar teorik-konseptüel düzeyde araştırılmalı ve bunlar temel alınarak adeta örnek bir tarih modeli oluşturulmalıdır. İşte bundan sonra gerçek tarih, yani çeşitli bölgelerde, çeşitli dönemlerde gerçekleşen olaylar söz konusu modele ve konseptüel şemaya kıyasla ele alınmalıdır. Ancak bu durumda tarihten belli olan münferit medeniyetlerin vahid evrensel medeniyet modeline ne zaman ve nerede daha fazla yaklaştığını ve neden amaca ulaşamadığı, ne zaman ondan uzaklaştığı vb. analiz edilmelidir. Zira bilimin görevi hadiseler üzerine yoğunlaşmak değil, mahiyetler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır. Aslında Max Weber de ideal olanla gerçek olanı bu bakımdan birbirinden ayrı telakki etmektedir. Onun savunduğu metodoloji açısından, belli bir amaca yönelik olan faaliyet ampirik genel olan, özellikle de en genel olan değil, “ideal tip”dir. İdeal tip olması bakımından ona, realitede saf şekilde çok nadiren rastlanır. Weber’e göre belli dönemlerde insanlar üzerinde hâkim olan idea oldukça farklı biçimlerde ortaya çıkabilir. Ona göre de asıl amaç “ideal tip”in belirlenmesi olmalıdır.⁶

Olaylar zaman ekseninde saçılmaktadır. Fakat idea ufuktur. Ona sistematik olarak yaklaşmak mümkün olsa da, onun tam anlamıyla gerçekleşmesi mümkün olmamaktadır. İşte bizim hakkında bahsettiğimiz vahid medeniyet de söz konusu ufuktaki evrensel medeniyet ideasıdır.

⁴ Reinert, Erik; *How Rich Countries Got Rich— and why Poor Countries Stay Poor*, Carroll & Graf, 2007, p.13

⁵ Popper K. *Объективное знание. Эволюционный подход*. М., Эдиториал УРСС, 2002. s. 283. (Rus dilinde).

⁶ Weber M., *Избранные произведения*, М., 1990, s. 396. (Rus dilinde).

Olaylar oldukça çeşitlidir ve her sosyal olay medeniyete ait bir şey olarak görülemez. Tarihte hangi olayın ilerici, hangisinin de gerici olduğunu, neyin medeniyete hizmet ettiğini, neyin de medeniyet karşıtı bir mahiyet taşıdığını belirlemek için somut tarihsel verilerin ötesinde bir gelişim modelinin bulunması gerekmektedir. Öncelikle kriterlerin belirlenmesi gerekir. Aksi taktirde sürekli hareket halinde bulunan toplumun insanlığın amacına yaklaşan istikamette mi, yoksa ondan uzaklaşan istikamette mi hareket ettiğini belirlemek mümkün olmaz. Örneğin, XIX. yüzyıldan başlayarak terakki yolundan uzaklaşma eğilimleri güçlenmeye başlamıştır. Bunu sadece filozoflar görebilmiş, fakat tarihçiler olup bitenleri tasvir etmekle yetinmişler.

F. Nietzsche'ye göre, "modern Avrupalı Rönesans dönemindeki Avrupalıdan bir hayli aşağıda bulunmaktadır."⁷ Nietzsche ileride adım-adım daha büyük bir çöküşe doğru gitmeye mâhkum olduğumuzu düşünmektedir. Evet, ileriye gidenler de söz konusu ilerinin aslında amaçtan uzaklaştırdığını görememektelerdir. Fakat bütün mesele terakkinin kriterinin ne olduğu ve neyi ileri, neyi geri olarak adlandırdığımızdır. Her halükarda medeniyet tasavvurundan hareketle Avrupa'nın XIX yüzyılda daha fazla yaklaştığı yücelikten artık aşağıya doğru yuvarlanmaya başladığını söyleyebiliriz. Fakat burada kriterin bilim veya teknoloji olması mümkün değil. Çünkü bilimsel açıdan gelişim devam etmektedir. Önemli olan bilimin uygulama istikametleri, yeni teknolojilerin hangi istikamete yönlendirilmesi, insanın hangi çıkar veya ilgilerinin ön plana çıkartılmasıdır. Fakat bundan da önemlisi, toplumsal gelişmelerle bireysel ideal arasında uyumsuzluğun ortaya çıkması ve toplumun insandan uzaklaşmasıdır. Dolayısıyla toplumsal örgütlenme bireyin, insanın refahı için olduğu sürece bu süreç, bu terakki medeniyet olarak değerlendirilebilirdi. Fakat ne zaman ki toplumsal ortam bireyin mutluluğunu sağlamak yerine, onu depresyonlara, streslere sokmaya başladı, bu demek oluyor ki, o toplumda gerçekleşen süreçler artık medeniyet karşıtı bir özellik taşımaya başlamıştır.

Batı medeniyeti olarak adlandırılan medeniyetin aslında nasıl bir şey olduğu kesin bir biçimde ortaya konmuş değildir. Genellikle ne olduğu açık bir şekilde belli olmayan, genel, melez bir medeniyetten bahsedilmektedir. Bu tür bir belirsizlik ve bulanıklık "Batı medeniyeti"nin kriterlerinin, mahiyetinin, özelliğinin hâlâ belirlenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Hâlâ bazıları bu kavramı coğrafi anlamda veya artık somutlaştırılmış şekliyle ABD, Kanada ve Batı Avrupa olarak anlamaktadır. Bazen de bu konunun üzerinde fazla durulmamaktadır.

Sadece mahiyetin ve kriterlerin kesin olarak belirlendiği şartlarda biz nelerin Batı medeniyetine ait olduğunu, nelerin de ait olmadığını belirleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle, mevcut sosyal gerçekliğin "Batı Medeniyeti" kavramını yansıtan ve

⁷ Nietzsche, Friedrich; *The Anti Christ, Ecce Homo, Twilight of the Idols*, Cambridge Texts in the history of Philosophy, Cambridge University Press, 2005, p.5

yansıtmayan özelliklerinin belirlenmesi için öncelikle konseptüel açıdan bir açıklık olması gerekmektedir. Aksi takdirde, gelişmelerin hangi istikamette ilerlediğini, bu kavrama uygun sosyal gerçekliğin ne zaman ortaya çıktığını ve şu anda ondan hangi ölçüde uzaklaştığını tespit edemeyiz. İşte böyle bir belirsizliğin ve meseleye bilimsel olmayan yaklaşımın sonucu olarak bazı müelliflerin söz konusu kavramın kapsamına birbirinden bir hayli farklı içerikler dâhil ettiği, hatta bazen konuyla ilgili birbirine zıt düşüncelere yer verdiği görülmektedir.

Cevaplanması gereken sorular şunlardır: yaşadığımız şartlar, sosyal gerçeklik belli bir somut medeniyetin sınırları içinde midir, yoksa artık birkaç medeniyet birbiriyle karışmış hale geldiğinden belli eklektik bir ortam mı oluşmuş durumdadır? Batı ideologları kendi yaşadıkları toplumsal ortamı rahatlıkla “Batı medeniyeti” olarak kabul etmektedirler. Belli bir Doğu ülkesinde yaşayanlar da kendi sosyal ortamlarını, yaşadıkları toplumu “Doğu medeniyeti” olarak kabul etmektedirler. Fakat söz konusu ülkelerin çoğunluğunda Batıdan gelen teknolojiler, Batının etkisiyle biçimlenmiş yaşam tarzı ve yaşam şartları yerleşmiş durumdadır. Bunları Doğu olarak isimlendirmek hangi ölçüde doğrudur?

Bu duruma çözüm olarak ben kendi araştırmalarımda aslında çağdaş dönemde belli bir Doğu medeniyetinin var olmadığını ve Doğu’dan sadece eski zamanda bahsetmenin mümkün olduğunu temellendirmeye çalıştım.⁸ Fakat savunduğum modelde ben Doğu’yu ve Batı’yı zaman ekseninde ardışık olarak sıralamakla çağdaş dönemin medeniyetinin “Batı” olduğunu kabullenmiş görünüyorum. Hâlbuki son araştırmalar “Batı”nın da artık eskide kaldığını göstermektedir.⁹ Dolayısıyla klasik Doğu nasıl Orta Çağ’a aitse, günümüzdeki “Batı” mahiyetinin de artık Modern Dönem’de biçimlenmiş olan klasik Batı’dan ciddi şekilde uzaklaştığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle de çağdaş döneme yeni bir ad verilmesi gerekmektedir. Fakat bunun ne Doğu, ne de Batı olmadığı ortadadır. Kuşkusuz amaç sadece ad vermek değil. Amaç, söz konusu en yeni toplumsal gerçekliğin nasıl bir şey olduğunu belirlemek ve şu andaki gelişmelerin istikametini, ufuktaki idealini ortaya çıkarmaktır.

Şimdilik bu alanda tam bir belirsizlik hakimdir. Bu nedenle de bizim çağdaşımız olan avrupalılar atalet ilkesine uygun bir şekilde kendilerini hâlâ Batı, coğrafi açıdan doğuda yaşayan halklar da kendilerini hâlâ Doğu adlandırmaktadırlar. Çağdaş coğrafi Batı’nın klasik Batı’dan, Batı medeniyetinden hangi derecede uzaklaşmış olduğunu ve en önemlisi de hangi yönde uzaklaşmış olduğunu tespit etmeden yazarlar, doğal olarak birbirinden oldukça farklı iddialarda bulunmakta ve bu iddiaların hiç birisi gerçeği yansıtmamaktadır.

Günümüzde Doğu’yu da, Batı’yı da yaşadığımız zaman düzlemine getiren ve adeta söz konusu iki klasik medeniyet biçimlerini karşılaştırmaya çalışan yak-

⁸ S. Halilov. *Doğu Batı: Ortak bir İdeale doğru*. İstanbul, Mefkure yayınları, 2006, s. 18-19; s. 218.

⁹ S. Halilov. *Medeniyet ve kültür. Yeni bir yaklaşım*. Ankara, Binyıl yayınları. 2016, s. 95-98.

laşım lar bulunm aktadır. Diğ er bir yaklaşıma göre de sadece bir medeniyet – Batı medeniyeti bulunm aktadır, geriye kalanlar da Batı-olmayan veya medenî-olmayan toplumlardır. Bizim amacımız bu konuda var olan çeşitli yaklaşımların bir sınıflamasını yapmak değı l. Fakat toplumsal gerç ekliğ in karmaş ık manzarasıyla birlikte toplumsal düş üncenin de manzarasındaki çeş itliliğ e dikkat ç ekmek için bazı ilginç yaklaşımları ele almak yerinde olacaktır.

Ç ağ daş dönemin önemli sosyologlarından biri olan Robert Nisbet'e göre, "XX. yüzyılın sonunda bizim sorunlarımızı ç etrefilli hale getiren şey, terakki dogmasının Batı medeniyetine önemli derecede tehdit oluşt uran milletlerin resmi felsefe ve dinlerinde kendine sağlam şekilde yer edinmesidir."¹⁰

R. Nisbet başka medeniyetlerin Batı'dan faydalanması ve daha sonra da Batı'ya karşı tavrı alması meselesini gündeme getirmektedir. Ona göre, Batı değerleri dışarıya taşınmakta, tahrif edilmekte, sonra da söz konusu değerleri yaratan Batı'nın kendisine karşı kullanılmaktadır.¹¹ Nisbet'in "Batı" değerleri ile kastettiğ i şey nedir diye sorulursa, yanıt: bütün beşeriyetin elde ettiğ i başarılar; 2500 senelik bir dönem.¹² Aslında bu yaklaşım medeniyet kavramını Batı medeniyeti kavramı ile eş anlamlı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Ondan faydalanarak ona karşı çıkanlar da Batı-olmayan, diğ er bir ifadeyle medeni-olmayanlardır. Dolayısıyla Nisbet'in yaklaşımı aslında S. Huntington'ın yaklaşımının daha katı bir versiyonudur. Huntington en azından Batı-olmayan medeniyetlerden bahsetmektedir. Fakat bize göre, Batı medeniyeti 2500 senelik değı l, 250 senelik bir dönemi – klasik kapitalizm dönemini kapsamaktadır. Antik medeniyetin ve Hıristiyanlığ ın Batı medeniyeti kavramının kapsamına dahil edilmesi sadece coğ rafi değ erlendirmelerden veya medeniyet kavramının aş ırı esnek kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Modernlik Sorunu

Evet, klasik Doę u medeniyeti nasıl eskide kaldıysa, aynı şekilde klasik Batı medeniyeti de artık tarihe mâl olmak üzeredir. Doę u medeniyetinin daha ziyade tortuları kalmış ve sadece münferit parlak örnekler günümüze ulaşmıştır ki, onlar da gerç ek toplumsal hayattan ziyade, egzotik bir şey olarak dikkati çekmektedir. Çünkü, klasik Doę u medeniyeti artık çoktan tarih sahnesinde bulunmakta ve bir zamanlar onun temsilcisi olan ülkelerde ş u anda Doę u'nun artıkları ile Batı medeniyetinden yapılan transferler oldukça çeş itli ve kendine özgü bir biçimde birleşerek bazen ilginç sentez, bazen de garip bir eklektiklik ortaya çıkarmış durumdadır.

Batı medeniyeti tamamen izolasyon ortamında biçimlenmemiş ve o, bir taraftan eski medeniyetlerin başarılarını kendi bünyesine katmış, diğ er taraftan

¹⁰ Nispet R. *Progress: istoriya idei*, M.: ИРИСЭН, 2007. s. 41. (Rus dilinde).

¹¹ Aynı yerde.

¹² Aynı yerde.

da belli durumlarda klasik Doğu medeniyeti ile karşılıklı ilişki, diyalog ve hatta sentez örnekleri de ortaya koymuştur. En büyük başarıların yakalanması da sentezlerle mümkün olabilmektedir.

“Batı” olayı XVII-XVIII. yüzyıllarda –rasyonalizmin yerleştiği, bilimsel düşüncenin biçimlendiği bir dönemde ortaya çıktı. XIX. yüzyıl artık belli ölçüde bir sentezdir. Meseleyi ekonomi düzleminde ele alırsak, XIX. yüzyılda gerçekleşen sanayi devrimi bir anlamda bu sürecin zirvesi olarak görülebilir. Dolayısıyla bilimin toplumsal hayatta rolünün artması, bilimsel bilgilerin uygulamasının hızlanması ve sanayinin yapısında bilimsel-teknolojik bileşenin payının artması – işte bütün bunlar vahid ve bütün bir terakki eylemi idi. Bundan sonraki dönemde bilimsel-teknolojik gelişim daha geniş çaplı alanlarda gerçekleşmiş ve XX. yüzyılın ilk yarısında söz konusu gelişim adeta kendi zirvesine ulaşarak tekrar geriye doğru hareket etmeye başlamıştır. Peki, söz konusu geriye doğru hareket bilimden, teknolojiden uzaklaşma olarak mı, yoksa tam tersine, bilimsel-teknolojik gelişimin istikametinin insanoğlunun yüce hedeflerine doğru hareket çizgisinden ayrılarak farklı bir yörüngeye sapmaya başlaması olarak mı anlaşılmalı? Yoksa bilimin başarılarından yararlanma alanlarının belirginleşmesi konusunda, yani aksiyolojik düzlemde dönüşüm mü gerçekleşmiştir? Veya belki insanlar rasyonalist düşünce ve onun telkin ettiği hayat tarzını bilerekten, bilinçli bir şekilde reddederek toplumsal gelişimin yönünü kendileri değiştirmeye mi başlamışlar?

XX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak rasyonalizmle ilgili tutum ve dünya görüşünün adeta bilinçli bir biçimde değiştirilmesi çabaları felsefede de kendini göstermiş ve geleneksel metafizik düşünce ve epistemoloji yerini giderek daha fazla derecede postmodernist akımlara bırakmaya başlamıştır. Dolayısıyla, olayların istikametini kendiliğinden değiştirmeleri mümkün değildir. Önce ideada, dünyagörüşünde, değerler sisteminde değişiklikler yaşanmakta ve bu kendini toplumsal hayatın başka alanlarında da göstermeye başlamaktadır. Kuşkusuz, konuya farklı bir açıdan baktığımızda, ideadaki bu dönüşüm toplumsal hayatın kendisinde gerçekleşen niteliksel değişikliklerin sonucu olarak da ele alınabilir. Dolayısıyla burada neyin sebep, neyin sonuç olduğunu belirlemek zordur.

Batı ülkelerinde ekonomik refahın yüksek olması iş bulamayanların da yaşayabilmesini mümkün kılmaktadır. Bu, artık klasik kapitalizmden sosyal yönlü kapitalizme geçiş aşamasına ait bir durumdur. Doymuş bir toplumda “yemek için emek” ilkesi artık geçerli değil. Klasik kapitalizmdeki “toplumun hareket ettirici gücü insanın kendi maddi ihtiyaçlarını karşılama kararlılığıdır” ilkesi yeni aşamada farklı bir dünyagörüşü ile yer değiştirmiş durumdadır. İnsan artık açlıktan ölmek için mücadele etmemekte ve bu içgüdü yerini başka bir içgüdüye bırakmış durumdadır...

Hizmet sektörünün özel payının artması ve ekonominin yapısında bu alanın sanayi üretiminin önüne geçmesi sadece ekonomik çerçevede gerçekleşen bir de-

gişim olarak görülmemelidir. Bu durum bir bütün olarak yaşam tarzına, düşünce tarzına, değerler sistemine de etkisini göstermektedir. Ekonomik hayatta “üretim toplumu”ndan “tüketim toplumu”na geçiş aslında medeniyetin gelişiminde bir anlamda geriye doğru hareket etme durumudur. Çünkü, medeniyet öncesi dönem de doğada hazır bulunan ürünlerin tüketimi dönemi idi. Dolayısıyla tüketimin insan faaliyetinin sadece içgüdülerle harekete geçirilmesiyle uyumlu olduğu görülmektedir. Hâlbuki medeniyet insanın ihtiyacı ile tüketim süreci arasında bulunan çok halkalı bir süreçtir. O, aradan tamamen çıkarıldığında, insan yine de barbarlık dönemine, medeniyetten önceki döneme geri dönmekte, dolayısıyla sadece içgüdüler ön plana çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, her şey hazır şekilde mevcutken, insan bedeninin ihtiyaçlarını karşılamak için belli dolaylı, çok katmanlı toplumsal faaliyet süreçlerine ihtiyaç duyulmamaktadır. İşte bu tür toplumsal bir ortamda uygun “ideolojik temeller” de şekillenmekte ve toplumsal gerçekliğin “felsefi temellendirilmesi” gerçekleştirilmektedir. Bu sürecin idea embriyonlarına henüz Nietzsche’de rastlamak mümkündür. Şöyle ki, bin yıllar boyunca gerçekleşen insanın toplumsallaşması ve gönüllü olarak kendi bireysel hislerini, içgüdülerini vb. sınırlandırması, toplumun belirlediği kurallara uyması vb. faktörler tekrar reddedilmektedir. İnsanın kendi hislerine, içgüdülerine özgürlük vermesi, bireyselliğin toplumsala kıyasla öne çıkması – işte bütün bunlar aslında bir anlamda medeniyetten önceki döneme dönmedir (“güçlü olan haklıdır” ilkesi söz konusu dönemin hayat formülü idi). İşte medeniyet bireysel gücü ikinci plana atarak, aklın gücü sayesinde oluşan toplumsal güç faktörünü öne çıkarmaktaydı.

Bin yıllar boyunca biçimlenen “toplumsal güç” insanın entelektüel potansiyelinin yabancılaşmasından başka bir şey değildir. İnsan gönüllü olarak “itaat”i kabul etmekte ve kendi fonksiyonlarının ve imkanlarının önemli bir kısmını devrettiği toplum-medeniyet gerçekliğinin kölesi haline gelmektedir. Medeniyet özgürlüğün direkt olarak birey çapında değil, iyi örgütlenmiş toplum aracılığıyla elde edilmesidir.

Maalesef araştırmacılar fikir düzleminde gerçekleşen süreçleri genellikle toplumsal hayatta, medeniyet düzleminde gerçekleşen süreçlerden ayrı olarak ele almaktadırlar. Halbuki, bunlar birbiriyle sıkı şekilde ilişkilidir ve birbirini hızlandırmaktadır.

Bütün insanlık tarihi sadece insanların değil, aynı zamanda bir bütün olarak toplumun ve hatta doğanın (toplumsal âlemin ve bir bütün olarak maddi ortamın) bilgilenmesi sürecidir. Son zamanlar sık rastladığımız bir ifade – “bilgi toplumu” ifadesi aslında son dönemlerin değil, insanlık var olduğundan itibaren başlamış olan bir sürecin yeni niteliksel durumunun ifadesidir.

Maneviyat bireyle ilgili bir şeydir. Kişisel olmayan, daha doğrusu insan aracılığı olmadan manevi süreçlerden bahsetmek safdillik olurdu. Bir kişinin ma-

nevi-ahlaki gelişimi başkasınınki ile toplanamaz. Fakat buna rağmen belli bir toplumsal ortam bireylerin ahlaki-manevi gelişimi için avantajlı veya avantajsız olabilmektedir. Dolayısıyla toplumsal ortam bu anlamda manevi-ahlaki değerlerin taşıyıcısı olmasa da aracısı haline gelebilmektedir. Toplumda bu amaca hizmet eden araçların kendisi bir anlamda toplumun manevi hayatını hızlandırarak yüksek düzeyli manevi ortamdan, bahsedilebilmesini sağlamaktadır. Buna rağmen, ahlaki-manevi değerler kümülatif olmadığından, onun gelişiminden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla, ne estetik değerler ve sanat, ne manevi-ahlaki değerler ve din beşeriyetin güdümlü gelişimi için temel olamaz. Böyle bir temel sadece bilgi ve bilgilerin gelişiminin belli bir aşamasında ortaya çıkan bilimdir. İşte bu süreç geriye kalan gelişim eylemlerinden sürekli olması açısından farklıdır ve o, bilimsel-teknolojik terakki adı verilen toplumsal olayı meydana getirmektedir. Evet, burada söz konusu olan terakkidir. Bilimsel-teknolojik terakki bir bütün olarak toplumsal gelişimin yön kazanmasına, sürekli olarak üstün istikamet elde etmesine neden olmaktadır. Ekonomik gelişim de daha ziyade bilimsel-teknolojik gelişim sayesinde mümkün olabilmektedir. Aynı zamanda bilim sadece maddi üretim sürecinin modernleşmesine ve optimal hale gelmesine hizmet etmemekte, hem de sosyal bilimler aracılığıyla toplumun kendisinin optimal bir şekilde örgütlenmesi için bir kaynak haline gelmektedir.